

Szenczi Molnár Albert zsolttárai és a magyar irodalmi nyelv (sztenderd)*

1. Szenczi Molnár Albertnek elsősorban az anyanyelv, egyáltalán a nyelvhasználat, illetve a nyelvtudomány felé mutató munkásságát röviden a következőképpen jellemezhetjük. Elsőként méri fel és elsőként rendszerezi nyelvünket a maga egészében: szó- és kifejezőkészletét szótáraiban; hang-, alak- és mondattani, valamint helyesírási jelenségeit grammatikájában. Ezenkívül megjelenteti költői ihletettséggű zsolttároskönyvét; „megjobbítja”

* Elhangzott a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma által rendezett emlékülésen Budapesten, 2007. aug. 22-én.

a Károli-bibliát; új filozófiai-teológiai szaknyelvet hoz létre Kálvin „Institutio”-jának magyar nyelvű kiadásával, továbbá számos vallási tárgyú munkát fordít és ír. Fontos még kiemelnünk: minden bizonnyal művei színvonalának, vagy annak is köszönhetően nagymértékben hatni tudott. Nyelve, nyelvhasználata, nem mindennapi stílusa pedig mindenekelőtt a napjainkig számtalan kiadásban megjelent zsolttárai és az általa emendált, szintén sok kiadásban napvilágot látott Károli-biblia révén fejtette ki nyelvi és egyéb hatását. (L. részletesebben SZATHMÁRI 1968. és 2007.)

És mit tett a nyelvi egységesülés és normalizálódás, a magyar irodalmi nyelv kialakulása érdekében? Mielőtt e kérdésre válaszolnék, engedtessek meg, hogy körülírjam, mit értek irodalmi nyelven – mai, gyakoribb megnevezése szerint: sztenderden –, mivel napjainkban értelmezése több tekintetben vita tárgya. Tehát az irodalmi nyelv egy-egy nyelvnek a többi használati formán (a nyelvjárásokon, a szociolektusokon stb.) felülemelkedett, fő vonásaiban egységes, normatív és eszményi változata, amely rendszerint integrációs folyamatok útján hosszabb idő alatt alakul ki, majd a nép, illetve a nemzet nyelvhasználatának reprezentánsává válik, miközben azért a többi használati forma – ha bizonyos mértékig átalakulva is – általában megmarad, esetleg új is alakul, de mindegyik saját külön normarendszerrel (l. részletesebben SZATHMÁRI 2001.). Nos, a feltett kérdésre summázva így válaszolhatunk: Szenczi Molnár Albert a korábbi nyomtatványok *í*-ző nyelvjárása helyett az *é*-ző, illetve az *ö*-zővel szemben az *e*-ző beszédmódot választotta, és egy táji szélsőségektől mentesebb, ugyanakkor több nyelvjárás egyes jelenségeit magában foglaló, kiegyenlítettebb, normalizálódni és egységesülni kezdő nyelvhasználati típust teremtett. Sőt azzal is folytathatjuk, hogy a deákok által kialakított nyelvhasználat mellett (l. PAPP 1961.) valahol itt – vagy itt is – kell keresnünk mai irodalmi és köznyelvünk bölcsőjét, induló, kezdeti szakaszát.

Az eddigi mondottakhoz azonban hozzá kell tennem, hogy legutóbb, a szótárakat vizsgálván a jelzett tekintetben, bevontam az idevágó kutatásba a Prágai Nyelvész kör tanítását is az irodalmi nyelvvé válásnak általa támasztott két feltételéről. A prágaiak szerint az irodalmi nyelvre – szemben a népnyelvvel – jellemző az is, hogy a ható területe a mindennapi kommunikáción kívül kiterjed a kultúra és a civilizáció valamennyi részlegére (termelés, közigazgatás, törvénykezés, társadalmi és politikai élet, tudományok, művészetek stb.) és ennek megfelelően nyelvi eszközeinek sokrétűeknek kell lenniük, vagyis követelmény a nyelv polifunkcionalizmusa, illetve nagyobb differenciáltsága. Másrészt az irodalmi nyelvet jellemeznie kell az úgynevezett intellektualizáltságnak. Ez a sajátosság PÉTER MIHÁLY megfogalmazásában (1976: 410) – „főleg a szókincsben és a szintaxisban jelentkezik, és azon eszközök kimunkálását kell rajta értenünk, amelyek a nyelvet alkalmassá teszik a mindennapi nyelvhasználatnál magasabb absztrakciós szint jelölésére, valamint a gondolkodás logikai folyamatának, komplexitásának minél pontosabb kifejezésére. Az intellektualizáció hozza létre valójában a műszavakat, az egyes gyűjtőfogalmakat jelölő szavakat, a szóalkotás új formáit, továbbá a gondolkodási folyamatok összefüggéseit kifejező mondatkapcsolási eszközöket és modelleket stb.”

Szenczi Molnár Albert zsolttárait a jelzett két vonatkozásban mérlegre téve azt kellett megállapítanom, hogy – bár Szenczi Molnár nyelvújító szerepének pontos felmérése még a jövő feladata – ő is sokat tett a magyar irodalmi nyelv kialakulása érdekében (l. részletesen SZATHMÁRI 2007.).

2. Felmerül a kérdés, az eddigi említettek után érdemes-e, kell-e az irodalmi nyelv szemszögéből külön a zsolttárokkal foglalkozni. Magam erre határozott igennel válaszolok, és szeretném remélni, hogy a később mondandók igazolják válaszomat.

Először is a Psalterium Ungaricum 1607-ben, Szenczi Molnár egyéb nagy munkái (az emendált Károli-biblia, a magyar nyelvtan, az újabb szótárkiadások, a Kálvin-fordítás) előtt,

vagyis nyelvhasználatának, stílusának az alakulása, kialakulása közben jelent meg, tehát mintegy a nyelvi egységesülésben való közreműködésének az útját mutatja, mutathatja. Ennél is fontosabb indok azonban, hogy éppen a zsoltárok Szcenci Molnár nyelvének leghatékonyabb, máig érvényes terjesztői.

A Psalterium Ungaricum egyébként Szcenci Molnár életében még kétszer, a XVII. században mintegy harminc kiadásban jelent meg, a XVIII. századtól pedig máig se szeri, se száma az újabb kiadásoknak. Aztán a zsoltárok terjedtek felekezetre való tekintet nélkül, énekeltek őket az unitáriusok, sőt a ferencesek is (l. SZABÓ T. 1934., HOLL 1978.). A zsoltáréneklés a református istentiszteleteknek szerves része lett, de felhangzottak a vasárnapi iskolákban és a temetéseken (utalhatok rá, hogy a legutóbbi időkig a halottat a gyászoló háztól a sírig a kántor és 4-5 iskolás fiú éneklése kísérte ki). De a zsoltár nyújtott vigasztalást a családnak, a közösségeknek, az egyes embereknek a nehéz, szorult helyzetekben. És énekeltek a zsoltárokat munka közben, mint a népdalokat, sőt kedvtelésből is. Megjegyzem még, hogy a zsoltáréneklés minden társadalmi réteget érintett, és arról sem feledkezhetünk meg, hogy mivel a református iskolákban és gimnáziumokban az első osztálytól módszeresen tanították a zsoltárokat, a zsoltárok szövegét mindenki könyv nélkül tudta, olyan hangalakban, olyan szavakkal, olyan mondat- és szövegszerkezetben, ahogy Szcenci Molnár megalkotta őket, ilyenformán mindenkire egyformán hatott Szcenci Molnár zsoltárnyelve.

3. A továbbiakban lássuk röviden, hogy a zsoltároknak és Szcenci Molnár zsoltárfordításának milyen jellemző vonásai járultak hozzá ezen énekeknek a megkedveléséhez, az elterjedéséhez és így a nyelvi hatásához. Induljunk ki abból, hogy a *zsoltár* szó nyelvünkben – a TESz. tanúsága szerint – valószínűleg német eredetű, és végső, görög forrása a kellemes hangú hárfát jelentette.

Szcenci Molnár a 150 zsoltár lefordításához az igazi indíttatást Heidelbergben, a zsoltárok városában kapta. Itt a nemzeti nyelvre lefordított hugenotta zsoltároskönyv dallamainak az igézetében élt. 1598. január elsején például azt jegyezte fel naplójában, hogy reggel négy órakor felébredvén, ágyban fekve zsoltárokat énekelt magyarul, latinul és németül egy óra hosszáig, majd a zsoltárokat olvasságta a bibliából. És ez folytatódott éveken át. Aztán német és otthoni barátainak az unszolására – és ahogyan az előljáróbeszédben megjegyezte: „a leg többeknek” akarván használni „az mi nyomorgó hazánkban” – a napló bejegyzése szerint 1606. március 9-től szeptember 23-ig, tehát nagyon rövid idő alatt magyarra fordította a 150 zsoltárt, ahogy ő írja „az franciai notákra s’ az Lobva[3]zser Ambros Doctornac Nemet verjei [3]zerint formálta és ö[3]ve[3]zorította.” (L. részletesebben TURÓCZI-TROSTLER 1961., MOLNÁR 1996.)

Közelebről mivel hatottak itthon Szcenci Molnár zsoltárai? Azt hiszem, elsősorban mondanivalójukkal. Dávid király zsoltárainak nyomorgó, szenvedő világa találkozott a magyar nép hódoltság korabeli nyomorúságával. De megszólal a zsoltárokból a könyörgő, aztán a lázadó, illetve a boldog meglegedettséget megtaláló és a hálaadó ember is. És itt a zsoltárokból az egyéni érzelem mindig közösségivé lesz. Aztán – ahogy FÉJA GÉZA megjegyezte – a zsoltárokból ott zeng a teljes élet. Bár a fordító ragaszkodott a tartalmi hűséghez, az ő jóvoltából mintha a magyar mezővárosi polgárság élményvilága és a hazai – talán éppen a mátyusföldi – táj jelenne meg a zsoltárokból. A Szcenci Molnár sugallta harmónia szólal meg például a 65. zsoltár 9. versében:

Az [3]ép fik mezők ékefednec
Sok barom czordákkal,
Villagnac az [3]jep [3]zánto földec
Sűrő gabonákkal.

Az hegy oldalac, mező földec
 Ízjep buza nevéffel
 Oervendeznec es énekelnec
 Nagy gyönyörűséggel.

De a zsoldárok mondanivalójuknál is jobban hatottak nyelvükkel, stílusukkal. Ezek alapja az élő – mondhatnánk: népi – beszélt nyelv, továbbá az ízes és színes, találó szavak, kifejezések és főként természeti képek, hasonlatok. Szenczi Molnár versei egyébként szinte mindig színesebbek, mint a megfelelő bibliai zsoldárok. Ezt olvashatjuk például a Károli-bibliában: „Az ember munkájára megy ki és az ő dolgára, mind estvéig.” Szenczi Molnár versében ez így hangzik (104. zsoldár 12. vers):

Az ember reggel fölkel idején,
 Es tíjzti Ízerint munkára megjen,
 Ízantoföldre, rétre, kertben, Ízölőben,
 Es ot munkálódic mind eftveiglen.

És minden bizonnyal hatott – tudva vagy inkább csak sejtve – a fordító által képviselt, bizonyos fokig már a nyelvjárások felett álló, egységesültebb nyelvhasználati típus is.

Ha Szenczi Molnár zsoldárainak elterjedése körül vizsgálódunk, szerintem az eddigi-eknél is nagyobb súlyt kell fektetnünk a zsoldárverseknek mint szövegverseknek a ritmusára. A nyelv, a vers ritmusa ugyanis szinte maradandóbb még a grammatikai eszközöknél is. Egy kissé kitérve: a cigányok például már jobbára elvesztették nyelvüket, de a táncuk sajátos szép ritmusa él. Aztán több évvel ezelőtt a rádióban minden reggel felhangzott a Nyitnikék című műsor. A kis óvodások elsősorban Weöres Sándor gyerekverseit mondták, körbe állva és menetelve a versek ritmusára. Mondták a Bóbitát („Bóbita, bóbita táncol...”), a Galagonyát („Őszi éjjel | Ízzik a galagonya...”) és a Csiribirit („Csiribiri csiribiri | Zabszalma...”). El nem tévesztette egyikőjük sem. Pedig aligha értették, hogy mi a bóbita, a galagonya, a zabszalma. Vajon miért nem tévesztették el? Mert vitte őket a versek csodálatos ritmusa, amely szintén a vérükben volt. Még tovább menve, miért van az, hogy a finnek, ha magyar csoportot hallanak beszélni, bizonyos távolságból úgy érzékelik, mintha finnül beszélnének. És ugyanez előfordul fordítva is. Nos, ez utóbbit magyar és finn fonetikusok tudományosan is megvizsgálták és valósnak találták, tanulmányban számoltak be tapasztalataikról (Egyetemi Fonetikai Füzetek 1984. 13: 137–52).

Visszatérve Szenczi Molnár zsoldáraihoz, BÁN IMRÉNEK GÁLDI LÁSZLÓ kutatására támaszkodó megállapításával érthetünk egyet: „[Szenczi Molnár zsoldárainak] értéke éppen változatos versritmikájában van, amely magyaros, magyarosan jambizált, tiszta jambusi (ambrosianus), trochaeusi ritmusú sorok változatos vegyítésével alkot magasrendű versbeszédet” (BÁN 1978: 143). TÖZSÉR ÁRPÁD meg – egyáltalán nem alaptalanul – odáig megy, hogy „az antik-népi motívumok (a hegyekként szökdöső kosok, a halmokként ugrándozó kis juhocskák [...] a reneszánsz által feltámasztott pásztori idillköltészet képei) Szenczi Molnár versében magyar népi ritmusba öltöznek” (TÖZSÉR 1978: 203), aztán utal a zsoldárok tízes, hetes sorainak a magyar népköltészet- és műköltészetbeli gyakoriságára. (L. a teljes Tözsér-tanulmányt: TÖZSÉR 1978., továbbá VARGA ERZSÉBET dolgozatát: VARGA 1978.)

Tehát Szenczi Molnár nem hiába emlegette zsoldárait „magyar zubbón köntöskébe” öltöztetetteknek.

4. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a zsoldárok nyelvi állapota (a hangalak, az alak- és mondattani jelenségek) munkálta-e nyelvünk egységesülését, normalizálódását, il-

letve hogy a nyelv polifunkcionalizmusa és intellektualizációja a zsoldtárokban tetten érhető. Tíz zsoldtárnak (az 1., 19., 23., 25., 35., 42., 55., 65., 89. és 90.-nek) a teljes szövegét elemeztem, az egyes jelenségeket összevetve a nyelvtanban, a szótárakban, az emendált bibliában és az Institutio-fordításban találhatók.

A) H a n g t a n i j e l e n s é g e k . – Korábbi idevágó vizsgálódásaimat annak a megállapításával zártam, hogy Szenczi Molnár nyelvének hangállapota közel áll mai irodalmi és köznyelvünkhöz. Szinte elenyésző az eltérő jelenségek száma. Még hozzá időben ezek is csökkenő tendenciát mutatnak. Ez a megállapítás – mutatis mutandis – a zsoldtárak nyelvére is érvényes.

a) Ő-zés. – Ismeretes, hogy Szenczi Molnár Albert ő-ző szönci nyelvjárását – röviden szólva – felcserélte már 1604-es szótárában e-zőre. A zsoldtárokban szintén csak néhány esetben maradt meg az ő: 35/1 (az első szám a zsoldtárnak, a második a versnek mondott versszaknak a sorszámát jelöli) *Poeröly, pörlöimmel* (csak zárójelben jegyzem meg, hogy az ő-ző forma az 1648-i váradai kiadásban megmaradt, de az 1697-es debreceni kiadásban e-re változtatták, és azóta is így énekeljük: „*Perelj, Uram, perlöimmel*”), 65/8 *czöpöget*, 19/5 *böczületesb*, 55/4 *röpülhetec*; 90/2 *löttetek* (de uo. *Legyetek*), 89/8 *vöttük*; suffixum előtt néhányszor szintén ő-t találunk az e helyén: 35/5 *megmentöd*, 89/20 *fölkenöt*, és a fel- igekötő csaknem mindig ő-vel szerepel.

b) Í(i)-zés é-vel szemben. – Igazi idevágó példával nem találkoztam. Egyedül a magas hangú szavak egyes szám 3. személyű birtokos személyjelében általános az i: 42/2 *feregi-ben*, 19/1 *Kezinek* (de azért 19/2 *végén*). Ez utóbbi egyébként az alaktani elemekhez kötött hangtani jelenségek közé is tartozik.

c) A-zás o helyén és o-zás a helyén. – A-zás csak egy szóban fordul elő (1/summázat *állapatt yokrol*), a suffixum előtti helyen viszont gyakori az o (pl. 19/6 *jutalmot*, 55/4 *nyugodalmom*).

d) É e-vel szemben. – A *be* igekötő mindig *bé* formában fordul elő (pl. 55/5 *bétöltöttec*, aztán 65/1 *minékiunc* (csaknem mindig minden személyben így), továbbá 89/3 *legjen* (de többnyire *é-vel*), 65/1 *tészec*).

e) Az azonszótagú l kiesése. – Erre csupán a vitatható *bódog* szó (l. TESz.) fordult elő (pl. 1/1, 65/2, 89/7 *bodog*).

f) Palatális – apalatális hangviszony. – Az *n ~ ny* és az *l ~ ly* szembenállásból az *n*-es és az *l*-es változat szerepel szóvégen és mássalhangzó előtt (pl. 35/5 *fejégent*, 65/5 *pogan nép*; 90/3 *Mihelt*, 19/7 *Kevélségtől*).

B) Alaktani elemekhez kötött hangtani jelenségek:

a) -től-től; -ból-ből; -ról-ról. – 33 mai formával szemben csak két esetben találkoztam a zártabb változattal (1/3 *féltül*, 90/4 *haragottul*).

b) Többes szám 3. személyű birtokos személyjel. – Ez mindig – a még sokáig megmaradó – nyíltabb *-ok*, *-jok*, *-ök*, *-jök*, *-ek*, *-jek* nyelvjárási változatban szerepel (pl. 1/1 ő *fejékökben*, 1/4 *utokat*). A birtoktöbbséítő jellel jobbra *i* formában találkoztam (pl. 90/5 *Az mi napink*, de 65/3 *Jovaival*).

c) Képzők. – Az *-ít* mindig *-ét*, az *-ú/-ű* mindig *-ó/-ő* és az *-ul/-ül* képző, valamint rag *-ol/-öl* alakú (pl. 35/1 *megfegetlec*; 55/11 örök *hatalmo*, 35/9 *sűrő*; 19/6 *tanol*, 25/7 *fünetlenöl*).

B) Alaktani jelenségek:

a) Az *ikes* és a szenvedő ragozás megvan a zsoldtárokban, és teljesen szabályos.

b) a *-val/-vel* és a *-vá/-vé* v-je nem mindig hasonul (pl. 23/3 *pohárval*, 89/12 *fiamva*, de 23/3 *olajjal*, 89/12 *beszéddel*).

c) Szokatlan töváltozatokkal is találkozunk (pl. 89/2 *Frigyet fjerzettem*).

d) A határozott névelő általában mássalhangzós szó előtt is *az* alakú (pl. 1/1 *Az czúfolóknac*). Az *az* mellett előfordul az *ez* is (pl. 1/1 *Ez illy ember*).

e) A mai *aki*, *ami* névmás *az ki* vagy *ki*, illetve *az mi* formában jelentkezik (pl. 1/4 *az kic*, 90/5 *kiket*, 1/2 *az mit*). Az *ő* névmásnak jobbra *őtet* tárgyesetével találkoztam (pl. 35/2 *őtet*, 55/10 *őt* és *őtet*).

f) A középfokban a *b* jel a melléknevekben közvetlenül a mássalhangzó után áll (pl. 25/9 *erosbec*, 35/5 *erősbtől*).

g) Régiességalakok (természetesen a mai nyelvhez képest) viszonylag gyakoriak a zsoldárokból: a létige jelen idejének egyes szám 3. személye mindig *vagyon*, a többes számban pedig *vadnac*; aztán 90/1 *voltanac*, 65/1 *Jőnec*, 55/6 *rakvác*, 89/19 *től 'tettél'*).

C) M o n d a t t a n i j e l e n s é g e k :

a) A többet jelentő számnevek és bizonyos névmások után – nyilván latin hatásra – a jelzett szó többesben áll (pl. 19/6 *fok büneimet*, 90/1 *femmi hegjek*).

b) Idegenszerű a feltételes mód bizonyos esetekben (pl. 35/5 Minden én tetemem mongya: | Hazzád hasonlo kivolna).

c) Számos igevonzat – érthetően – eltér a maitól (pl. 90/6 az ki *féli hatalmadat*; 23/1 *folyovizre legeltet*; 55/14 *bétaszítod ez mély fírben*).

5. Szenczi Molnár mindenekelőtt a költői stílusnak – benne a zsoldár műfajának – a megalapozásával, valamint ennek kapcsán a szinonimák számának gyarapításával járult hozzá nyelvi-stilisztikai eszközeink sokrétűbbé, differenciáltabbá tételéhez.

BÁN IMRE találoán mutatott rá (BÁN 1978: 138), hogy Szenczi Molnár nem tartotta magát poétának, egyedül a vallásos áhítat, az igaz értelem feltétlen visszaadásának az akaratát munkált benne. Ez azonban olyan magasságokba emelte, hogy mégis lírát, igazi lírát alkotott. Mik szólnak e megállapítás mellett? Először is az, hogy Szenczi Molnár a zsoldárokból számos tiszta érzelmet szólaltatott meg: az ellenségtől való szorongatás érzését (pl. 79. zsoldár); a bűnbocsánatért fohászoló könyörgést (pl. 38. zsoldár); az Istenben való hit és megnyugvás boldog bizonyosságát (pl. 62. és 89. zsoldár); a megelégedettséget (pl. a 65. zsoldár); a család és a gyermekáldás örömét (pl. a 127. zsoldár 3. és 4. verse, a 128. zsoldár); az elmúlás miatti vigasztalódást (pl. a 90. zsoldár). És hogy konkrét szöveget is lássunk, idézem az 55. zsoldár 3. és 4. versét, amelyben a zsoldárszerző az ellenségtől való rettegésének a bemutatása után ódai stílusesszűkökkel utal vágyaira:

Nagy infégben kefereg fzivem,
 Retteget halálos félelem,
 Tellyefféggel elfzomorottam,
 Félec, rettegek, gyötrődöm,
 Refzketven fzörnjen vezfödöm,
 Ugy hogy immár fokfzor kivántam:

Oh ha fzarnyaim lehetnénc,
 Mint az galamb, ha röpülhetnec,
 En el röpülnéc mefz/ze földre,
 Elmennék ez népek közöl,
 Pufztát kerefnc ezentől,
 Az hol nyugodalmom lehetne.

Aztán mások is, magam is (SZATHMÁRI 2007: 13–4) rámutattunk, hogy Szenczi Molnár szótáraiban, nyelvtanáiban nagyszámú lexikai és grammatikai szinonima felvételével tet-

te nyelvünket árnyaltabbá, kifejezőbbé, zsoltáiraiban pedig – a költői stílust is átalakítva – különböző stílusértékű szavak, szókapcsolatok, nyelvtani formák alkalmazásával.

A zsoltárkönyvben gyakoriak a költői hangvétellő kifejezések, pl. 25/1 szivemet hoz-zad emelem; 25/2 Utaid uram mutasdmeg; 42/2 Hol a hivek jeregiben | Oervendek [zsep éneklőjben. – Gyakoriak aztán a népi kifejezésformák (vő. TÉGLÁSY 1978: 60, 65), pl. 90/3 Mihelt az ember *fölferken* almából; 90/3 Az melly *nagy hamarsággal* elhervad; 90/5 *Menten* elmulik olly *hirtelenfőggel*; 89/2 Es az ő királyi [zékinel *firol fira* | Mindenkor megmarad az királyi korona. – Természetesen találkozzunk a zsoltárookban régies szavakkal, szóalakokkal. Példák: 1/3 *igyen*, 90/3 *e fve*, 90/8 *régulta*, 35/5 Minden én *tetemem* mongya, 55/6 Az nagy hamiság éyjel nappal | Ez város kőfalain *jargal* (vő. TESZ.; BÁN 1978: 150).

A költészet sajátos területe a képi ábrázolás. A zsoltárookban se szeri, se száma a természetből, a mindennapi életből vett, kedvesebbnél kedvesebb képeknek. A 65. zsoltár 9 versben felsorolja az Istennek az ember számára nyújtott jótéteményeit, s közben képekben megjel-
lennek a hétköznapi munka eredményei. A 7. versben például így:

Az te kutaidból az vizek
Soha el nem fogynac,
Hogy az [zsep földi vetemények
Szaporodhájjanak.
Az barázdákat megitatod
Az [zánto földeken,
Az vetőjft [zsep ejsővel aldod,
Hogy bőven teremjen.

Találkozzunk természetesen metaforákkal: 42/2 *Könyhullatájim* ennekem | *Kenjerem* éyjel nappal; 25/5 Es bünömet boczásdmeg, | Ne *oštorozz* nagy voltaert.

A zsoltárookban különösen nagy a hasonlatok száma, s egyébként igen fontos szerepük van az elvont fogalmak megérzékítésében (vő. MOLNÁR 1996: 22–3). A vágyakozás valaki után például így jelenik meg: 42/1 *Mint az [zsep hives patakra* | *Az [zarvas kívánkozik*, | *Lel-*
kem vgj ohajt Uramra... A szomorúság, a gyász meg ilyen formában: 35/7 Gyázban jártam lehorgadva, | *Mint ki az annyát sirattya*.

Hasonlóak – szerepükben is – a megszemélyesítések, pl. 65/2 Raytam *az biün elha-*
almazéc.

És megjelennek Szcenci Molnár stílusában viszonylagos gyakorisággal az alakzatok (bár újabbban a szóképek, trópusok is alakzatnak számítanak; ha így van, úgy kell mondanunk, hogy „egyéb alakzatok”). Megjelenik a XVI–XVII. századot idéző közölés, pl. 35/13 Én nyelvem *igaj[ságodat* | *Hirdeti nagy jovoltodat*. Aztán a kiazmus, pl. 89/16 *Falaít eltöred*, *elrontád erőjségit*, valamint a paralelizmus, pl. 19/7 *Szájamnak szóláj[sja*, | *Szívem gondolattya* | *Kedves legyen tenéked*.

És most már példa nélkül sorolom a többi: halmozás, fokozás, figura etymologica, interrogáció és így tovább. – Szcenci Molnár verseléséről már szőltam. Mind magyaros, mind időmértékes, sőt talán szimultán versei, továbbá az említett ritmuson kívül a versformák, a rímelés, az alliterációk bő alkalmat nyújtottak nyelvünk jelenségeinek több funkció-júvá tételére. – Más módon, de hasonló eredménnyel járt Szcenci Molnár fordítói munkája. Ezt igazolja zsoltárköltőnk fordító stílusa (vő. TÉGLÁSY 1978.), amelyet P. VÁSÁRHELYI JUDIT az 1621-es „Imádságos könyvecské”-hez írt kitűnő tanulmányában (P. VÁSÁRHELYI 2002.) elemzett, de amely minden bizonnyal vonatkozatható a zsoltárok fordítására is. A tanulmányból a 25–9. lapon írtakat emelem ki. (Csak zárójelben utalok rá, ez bizonyítja, hogy Szcenci Molnár valójában szinte a későbbi funkcionális stilisztika alapelveit előzte meg.)

Ide iktatom végül SZABÓ ANDRÁSNAK, Szenczi Molnár Naplója közlétevéjének a 89. zoltárhoz írt jegyzetét, azért, hogy lássuk, hogyan emelte meg, hogyan tette igazán költőivé Szenczi Molnár Lobwasser szövegét (SZABÓ 2003: 139): „A 89. zoltár első verse: »Ich will deß Herren gnad lobsingen ewiglich | Und seine trew ohn maß außbreiten stetiglich.« (Lobwasser, A. 1604. 312–322.) – Szenczi Molnár Albert fordításában: »Az Vrnac irgalmát örökké éneklek, | Es hívséges voltát mindenkor hirdetem...« (Psalterium 1607. 250.)” – Egyébként valóban nem hiába nevezte BÁN IMRE Szenczi Molnár zoltárfordítását műfordításnak (BÁN 1978: 140).

6. És mennyiben járult hozzá Szenczi Molnár irodalmi nyelvünk intellektualizációjának, vagyis a magasabb szintű gondolkodás kifejezőeszközeinek a gyarapításához? – A) Először lássuk a magasabb absztrakciós szintet képviselő jelenségek közül a fontosabb szó- és kifejezéstípusokat.

a) Szóképzés. – Ismeretes – és erre tanúk mind a szótárai, mind a nyelvtana –, hogy Szenczi Molnár kedvelte a sok funkciót, árnyalatot jelölő képzett szavakat. Jól jelzi mindezt pl. a ’keserűvé teszi az életet’ értelmű *keserget* ige (25/9 *Kergetnec* és *kefergetnec*). Aztán nem terjedt el, pedig a *megbetegedik* szinonimája lehetett volna a *megbetegül* (35/6 *Noha* midőn *megbetegültec*). Továbbá az *ékeskedik* szinonimája lehetett volna az *ékesedik* (65/9 *Az [z]ep [j]ik mezők ékefednec* | *Sok barom czordákkal*). A *békességes* meg ’igazi békét akaró’-t jelent (55/12 *Az hitetlen kezit emelte* | *Az béke[s]éges hü emberre*). Most már csak felsorolok néhány képzett szót: 1/1 *hitlen*, 90/7 *efze[s]séggel*, 35/1 *segedelmemre*, 35/8 *zabáldást*, 55/5 *pörlödé[s]ekkel*, 55/13 *ö tetetes fzava*.

b) Szóösszetétel. – A szóösszetételekre szintén a jelentéssűrítés, így a tömörítés a jellemző, és nemegyszer képet rejtenek magukba. Szenczi Molnár minden bizonnyal sok effélel alkotott, bár a korabeli helyesírás miatt nem mindig lehet egy-egy szerkezet összetétel voltát megállapítani. Példák: 65/9 *barom czordákkal, szánto földec, hegy oldalac, buza nevé[s]sel*; 19/2 *föld kerek[s]égen, Lako fzállásánac*; 89/7 *jo teteményed*, 89/10 *gonosztévő*, 89/17 *utonjáróknac*.

c) Igekötős igék. – Úgy látszik, Szenczi Molnár felismerte az igekötők sokféle funkcióját is. Példák: 42/4 *Az jók f[e]bes viz megindol*, | *Mint egj erős hab megzudol*. 44/2 *Hogj ök megültec ez jó földet*. 44/3 *Általad ellenségünket* | *Megökleledezzük es megrontyuc*. 44/6 *Minden marháncat elduullyák*.

d) Műszavak, műszófélék. – Természetesen nem a zoltárkönyv a helye ezen sajátos szócsoporthoz, de főleg az előjáró beszédben, illetve a zoltárok előtti summázatokban – úgy gondolom – ide vagy ide is tartoznak bizonyos megnevezések: *anyaszintegyház, lelkipásztor, akadémia, tanító vagy skólamester, tiszteletes és tisztelendő, szentírás, ének, vers, alphabetum, ige, Szent Lélek, panaszkodás, könyörgés, hálaadás, vallástétel, tanúság, példázat, jótétemény, fogadástétel, istentisztelet, gondviselés, országglás, községi igazgatás, tüzparancsolat*. Nyilván ezeknek csak egy része lehet Szenczi Molnár leleménye, de valamilyen műszó módjára élt.

e) Elvont főnevek. – Ezek valójában az absztrakciónak az első fokát képviselik. Szenczi Molnár nemcsak a szótáraiban, hanem a zoltárookban is gyakran élt ezekkel. Egy jellegzetes példa: 90/summázat *Tanúság ez életnec meggondolattyárol*. (Továbbá l. a Szóképzés és a Műszavak között felsoroltakat.)

B) Másodsorú lássuk a mondatok megszerkesztésével kapcsolatos jelenségeket.

a) A gondolkodás folyamatának jelölői. – Szenczi Molnár sokat adott a mondatok megszerkesztésére már csak azért is, mert a mondatok alapjává – Ramust követve – valójában a vonzatokat tette. Egyébként a zoltárookban érvényesül igazán, amit TÉGLÁSY IMRE megállapított (TÉGLÁSY 1978: 63): „A rövid, tömör, hatást keltő latin mondatokat gyakran

úgy olvasztja össze, hogy felismervén a bennük rejlő logikai összefüggéseket, ezek közre megfelelő köztiszavakat iktat be, s így hosszú mondatfűzért állít elő”. Úgy gondolom, a természetes folyamatosságot és érthetőséget éppen ez utóbbi biztosította. Az első zsoldárban például az 1. vers valójában megállapítás (Az ki nem jár hitlenec tanácán | ... De gyönyörködik a Ur törvényében), a 2. vers ezt magyarázó mellérendelés (Mert ő olyan mint az jó termőfa...), a 3. vers viszont szembeállítás, tehát ellentétes mondat (De nem ilyen vadnac az gonofzak...), és a 4. ismét magyarázó mondat (az igazak és a gonoszak útjáról).

b) Jelzők, jelzős szerkezetek. – A jelzők fontos szerepet töltenek be Szeneci Molnár stílusában, jóllehet elvont főnevekhez járulva többször maguk is elvontak. Gyakori a zsoldárban a *nagy* melléknév: 55/5 *nagy* fjetfeggel, 55/6 *nagy* hamisággal, 55/8 *nagy* tífzef-ségben, 55/14 *nagy* vezél. A jelzők mindig jellegzetes vonást emelnek ki: 65/4 *Az magas* hegyeket, 65/5 *pogannép*, 65/6 *eljárát* földet, 65/7 *fép* földi vetemények.

7. Összefoglalásként és befejezésül ismételt megállapíthatjuk, hogy Szeneci Molnár Albert zsoldároskönyve nagyon is munkálta irodalmi nyelvünk kialakulását, és hogy századokon át hatott a magyar nép gondolkodás- és kifejezésmódjára. De nagy hatással volt költőinkre, íróinkra is. Ez utóbbira jellegzetesen így utal SZABÓ MAGDA egy 1974-es emlékező írásában: „Az Árvácska zsoldárookra bontott szerkezete csakúgy Szeneci Molnár Albertet idézi, mint a tambura fölé görnyedő vén Arany János, nyomon követhető Szabó Lőrinc Tücsökzenéjében, de Nemes Nagy Ágnes ótestamentumainak szigorú látomásai között is... Aztán Jókai öregasszonyai éppúgy a Szeneci Molnár Albert szenténekeivel ülnek a rokka mellett, ahogy ha éppen így akarja, az ő hangján szól Ady. Mondatépítkezése, eszejárása a legfiatalabb költők-írók szövegében is kimutatható, azok pedig aligha járatosak az ószövegekben. Viszont mind tanulták a Toldit és ismerik Móríczt.”

A hivatkozott irodalom

- BÁN IMRE 1978. Szeneci Molnár Albert, a költő. In: CSANDA–KESERŐ szerk. 1978: 131–53.
- CSANDA SÁNDOR – KESERŐ BÁLINT szerk. 1978. Szeneci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. Szeged.
- HOLL BÉLA 1978. Adalékok Szeneci Molnár zsoldárainak történetéhez. In: CSANDA–KESERŐ szerk. 1978: 179–81.
- MOLNÁR SZABOLCS 1996. Szeneci Molnár Albert: Psalterium Ungaricum. 1607. Szent Dávid zsoldári. H. n. 5–32.
- PAPP LÁSZLÓ 1961. Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában. NyudÉrt. 25. Bp.
- Szeneci Molnár Albert naplója 2003. Közzéteszi SZABÓ ANDRÁS. Universitas Kiadó, Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1934. Kézírtos énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI.–XIX. században. Zilah, 25–30.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1968. Szeneci Molnár Albert. In: Uő, Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp., 167–231.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2001. A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései. Kodolányi Füzetek 9. Székesfehérvár.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2007. Mennyiben szolgálták Szeneci Molnár Albert szótárai a magyar irodalmi nyelv (sztenderd) létrejöttét? In: SZABÓ ANDRÁS szerk., Dictionarium 1604. Szeneci Molnár Albert szótára. Bp., 9–22.
- TÉGLÁSY IMRE 1978. Adalékok Szeneci Molnár Albert fordítás-stílusához. In: CSANDA–KESERŐ szerk. 1978: 59–66.
- TÖZSÉR ÁRPÁD 1978. Szeneci Molnár Albert. In: CSANDA–KESERŐ szerk. 1978: 191–205.

- TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF 1961. Szenczi Molnár Heidelbergben. In: Uő, Magyar irodalom – világirodalom. Bp., 2: 109–55.
- VARGA ERZSÉBET 1978. Molnár Albert költészetének utóélete In: CSANDA–KESERŰ szerk. 1978: 239–43.
- P. VÁSÁRHELYI JUDIT 2002. Szenczi Molnár Albert: Imádságos könyveczke. Heidelberg, 1621. Tanulmány. Bp.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Albert Szenczi Molnár's hymns and Standard Literary Hungarian

This paper first summarizes Szenczi Molnár's activities in linguistics and philology (his dictionary, his grammar, his hymn book, his emendation of Gáspár Károli's translation of the Bible, and his own translation of Calvin's *Institutio*). Then, a definition of 'literary language' is provided, with reference to the tenets of the Linguistics Circle of Prague concerning the plurifunctionalism of linguistic devices and their intellectualization as two prerequisites of the emergence of a literary language. After that, it is explored to what extent Szenczi Molnár's hymns served the emergence of Standard Literary Hungarian. How these hymns were written (translated) and to what extent they went into general use is discussed next. The reason for their popularity is found in their richness of content, variety and high quality of style, as well as in their well-constructed rhythm. Finally, the paper discusses the manner in which the phonological, morphological, and syntactic features of the hymns, the differentiation of the linguistic devices involved and the creation of tools of high-standard reasoning contributed to the emergence of Standard Literary Hungarian.

ISTVÁN SZATHMÁRI